

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

9. füzet.

Aischylos.¹

A görög tragikus háromság elseje és legnagyobbja, Aischylos, Euphorion fia, ősrégi nemes család sarja, Attikának Eleusis nevű községében született, Krisztus előtt 525-ben. Eleusis, a földmivelés istenségeinek híres kultus-helye, Attikának legvallásosabb pontja, nagy hatással volt az ifjú Aischylos lelki világának fejlődésére. „Déméter, a ki feltápláltad elmém, oh hadd legyek méltó szent titkaidhoz“ — ezeket a jellemző szavakat adja Aischylosnak szájába Aristophanes.² Ifjúkoráról különben semmit sem tudunk. A Pausaniasnál fenmaradt kedves mende-monda, mely szerint Aischylos maga beszélte, hogy atyja szőlejének őrzése közben elaludt s álmában parancsot kapott Dionysos istentől, hogy írjon ünnepeire tragédiákat, a mit fölébredése után sikeresen meg is próbált, — majdnem minden, a mi ifjúkorára vonatkozik. Valóban már huszonöt éves korában versenyre száll Choirilossal és Pratinassal, a tragédia akkori képviselőivel; diadalt azonban csak jóval később arat. Előbb hazája hős fiává kellett avatnia magát s végigküzdenie azokat a dicső harcokat, a melyeket Hellas a szabadságát leigázni törekvő perzsa hatalommal folytatott. Lelkének előbb el kellett telnie minden áldozatra kész hazafisággal s minden jutalomnál édesebb diadalérzettel. Ott harcolt és ontotta vérének Marathos síkján Dárius, Salamisnál és Plataiánál Xerxes ellen; s midőn végigélte költői dicsőségben gazdag életét és idegen földön sirjába készült szállani, szeme nem látta a költői babért: visszaszállott lelke Marathos síkjára és semmit se talált életéből följegyzésre méltónak, csak vitézségét, a mely-

¹ A M. T. Akadémia kiadásában legközelebb megjelenendő Aischylos-fordítás bevezetése.

² Békák 886. Arany J. fordításában 846. v.

lyel hazáját védte Ázsia despotismusa ellen. A büszke hazafi megtagadja a költőt és csak ennyit mond magáról:

Aischylos, Euphorion fia nyugszik e kőnek alatta,
Géla kövér mezején, ő, az athéni szülött.
Elmondhatja vitéz-voltát Marathonnak a berke
És ki tapasztalta: a lobogó hajú méd.¹

S e siríratnál nem kevésbé hirdetik a marathoni harcos hős lelkét költői alkotásai: az „Áressel teljes“ *Hét Thébavívó* és a *Perzsák*, a leghatalmasabb diadalmi hymnus, a melyet hazája dicsőségéről költő valaha zengett. A hazaszeretet és a dicsőségvágy bizonyára örökség volt Aischylos családjában. Herodotos följegyezte számunkra testvérének, Kynegeirosnak a nevét és Marathonnál történt hősi halálát.

A vitézség pályájának megfutása után új küzdelem várt Aischylosra: a költői babér kivívása. Irt elégiákat és apróbb költeményeket is, de a tragédia volt az a műfaj, a mely megragadta lelkét. Ennek a művelését bízta reá Dionysos s ő engedelmeskedett a sugallatnak. Megvolt már a tragédia, de még gyermekkorát élte: ifjúvá kellett nevelni, férfivá izmosítani. Alig volt az addig egyéb, mint ünnepi karének, meg-megszakítva egy színész elbeszélésével. A lyrai és az epikus elem még nem olvadt egybe s nem volt cselekvény, mert nem volt dialogus. Aischylos tette meg az elhatározó, nagy újítást: egy második színészt léptetett föl s ezzel megteremtette a dialogust, a cselekvény hordozóját. Általában a színpadi technikának is jórészt ő volt a megteremtője, ő gondoskodott először alkalmas costume-ökről, álarczról, kothurnusról; maga is színészkedett s a karok betanítására is vállalkozott. De egy reformja sem veteledhetik a második színész fölléptetésének fontosságával. Ezzel avatta magát a tragédia atyjává. Két színész ugyanis többször átöltöztethetett és nagyobb személyzetet is repraesentálhatott. Ismeretes, hogy Sophokles még egy harmadik színészt is fölléptetett s ezzel a drámai cselekvényt még mozgalmasabbá, gazdagabbá tette. Ifjabb pályatársának ezt az újítását Aischylos is

¹ Az utolsó sort P. Thewrewk Emil fordításából vettem át.

elfogadta s Oresteijának több jelenete három színész nélkül nem játszható. A dialogus-hordozta cselekvénnyel szemben háttérbe szorította Aischylos a régi tragédia legfontosabb, majdnem egyetlen elemét, a *kart*, de nem bontotta meg a cselekvénynek és karnak szerves kapcsolatát. Ezért a kar nála mindig fontosabb elem, mint Sophoklesnél, nem is szólva Euripidesről, kinek kardaljai csak czifraságok a tragédia épületén.

Valamint ifjúkorát vonatkozásba hozták Dionysossal, a ki tragé diaírá sra buzdította, úgy férfikora sem maradt ment egy kis dionysosi mende-mondától, melyet az anekdotahajhászó Athenaios jegyzett föl. E szerint t. i. részeg fővel írta tragédiáit s színre is ő vitt először részeg személyeket. E tulajdonságáért aztán így korholta Sophokles: „Ó Aischylos, ha jól csinálod is a dolgot, de öntudatlanul csinálod“. Ha nem igaz is, de találó. Valóban Aischylosban még több a teremtő őserő, mint az öntudatos művészet. Az isteni ihlet mámorában, számító reflexio nélkül buzogtatja a költészet üde forrását.

Negyven éves korától kezdve két évtizeden keresztül ő uralkodott az athéni színpadon s „a hellének közt legelőbb tornyozva magasztos szólamait, díszre emelte a színt“.¹ Híre nem fért el a kis Attika határai közt s a műszerető király, a syrakusai Hieron, mint Simonidest, Pindarost, őt is meghívta udvarába. S Aischylos elfogadta a meghívást. Vonzhatta a műpártoló udvar híre s az a sok mesés, csodás dolog, a mit Sicília áldott mezeiről, tűzokádó hegyéről, tündéri mesevilágáról beszélt a fáma. Ha később, a peloponnesosi háború idejében egész Athént lázba tudta hozni s végzetes vállalatra tudta édesgetni Sicília varázsa, csoda-é, ha egyeseket már előbb is bűvös körébe vonzott? Hieron első igazi maecenása volt a művészetnek s nem lehet csodálni, ha a művészet nem veti meg a műpártolást. A régiek azonban más szemmel nézték a külföldön kalandozást, mint mi nézzük. Az önkéntes számkivetés egy nemét látták benne s rejtett okokat fürkészték mögötte. Sokrates büszkén hivatkozik rá, hogy nem hagyta el hazáját, csak mikor harezba ment. Érthetetlen ellenmondásnak tűnt fel tehát az utókor előtt,

¹ Aristophanes, Békák 953 (Aranynál).

hogy a perzsaverő költő hosszabb-rövidebb időre elhagyta hazáját, Syrakusában időzött s Géla földében pihen. Szerintük ez nem történhetett pusztán Hieron hívására: valami különös oknak kellett közrejátszania. A képzelet hamar meg is találta az okot, nem is egyet — és épen ez rontotta meg a hitelüket. Fölhozták okúl azt a kudarcot, mikor a keosi Simonides a marathoni hősökre írt elégiájával elnyerte Aischylos elől a díjat (489-ben). Mások Sophokles győzelmét emlegették, a melyet 468-ban aratott a tragédia mesterén. Egy Aischylost ilyen kudarcz le nem verhetett, idegenbe nem űzhetett. Hogy milyen rendületlen volt az ő lelkiereje, kitűnik abból a nyilatkozatából, a melyet Athenaiosnál olvasunk. Mikor t. i. egy drámai versenyen legyőzték, nyugodtan azt mondotta, hogy ő az időre bízza az ő tragédiáit: tudja, hogy az majd meghozza nekik a méltó megbecsülést. Aristophanes „Békák“ cz. vígjátéka pedig zavartalannak tünteti fel az Aischylos és Sophokles között való viszonyt. Egyébiránt hogy sem Simonides, sem Sophokles győzelme nem űzhette el a költőt hazájából, azt a chronologia is bizonyítja. Aischylos első izben az Aetna kitörése után ment Siciliába. Az Aetna kitörése pedig a parosi márványkrónika szerint 478-ban, Thukydides szerint 475-ben történt. Ennélfogva Simonides győzelme (489) után tíz évnél tovább türtőztette volna elkeseredését a költő, Sophokles győzelmét pedig be sem várta volna. Ha pedig második siciliai útjának lett volna oka Sophokles győzelme, bizonyára nem tért volna vissza, hogy Oresteijával ismét küzdelemre szálljon.

Nyomósab az az ok, a melyet nem kisebb ember hanгоztat, mint Aristoteles. Ő említi Ethikájában Aischylosnak az Areiopagos törvényszéke előtt folyt bűnvádi pörét, melyet azért akasztottak a nyakába, mivel valamelyik drámájában az eleusisi mysteriumok szent titkait szellőztette. Aristoteles régi kommentátora, Eustratios, azt is tudja, hogy az illető dráma előadásakor a botránkozó közönség felzudult s fenyegető haragja elől csak Dionysos oltára védte meg az oda menekült költőt. Ekkor az Areiopagos elé állították és ott azzal védekezett, hogy nem tudta, hogy tilos dolgot cselekszik. Az Areiopagos fölmentette a vád alól, méltányolva főkép hadi érdemeit. Magához a tény-

hez, melyet több régi író említ, nem fér kétség; csak az a kérdés, vajjon csakugyan ez adott-e okot a költő távozására. Nem valószínű, hiszen végre is fölmentették a vád alól; aztán, ha annyira el lett volna keseredve e pör miatt, vissza se tért volna többé Athénbe. Újabb tudósok abban keresik külföldön tartózkodása okát, hogy az aristokrata költőt nagyon elkedvetlenítette a demokratia növekvő térfoglalása, a lábrakapott sophistika terjesztette vallástalanság s kivált az, hogy az aristokratia régi védőbástyájának, az Areiopagosnak hatalmát a demokratia nagyon megnyirbálta. Innen az a lelkes poétikus apologia, a melyben az *Eumenisek* végén részesíti költőnk az Areiopagost, mint Athena istennő szent és sérthetetlen intézményét.

Mikor 475 táján először ment Siciliába, kétségkívül Hieron megtisztelő meghívását fogadta el, semmi elkedvetlenedés nem ösztönözte. Hiszen ez a meghívás is csak a hazájától ünnepelt költőnek szólhatott. Hieron akkor végezte be Aetna városának alapítását és olyan drámaíróra volt szüksége, a ki ezt az alapítást ünnepi színjátékkal dicsőítse. Aischylos az *Aetnai nők* (*Αἰτναῖαι*) cz. drámájával tett eleget Hieron kívánságának, abban ünnepelte Aetna város alapítását, épen úgy, mint Pindaros első pythiai ódájában. De 472-ben már Athénben találjuk a költőt; akkor vitte színre a hellen dicsőség páratlan hymnusát, a *Perzsák*-at s nem valószínűtlen az a tudósítás, hogy ezt a darabját Hieron kívánságára Syrakusában is előadatta. 468-ban Athénben ismét föllép a drámaversenyen, de ekkor az ifjú Sophokles elnyeri előle a babért. Tíz évvel később utolsó és legfényesebb diadalát aratja Oresteia cz. trilogiájával, a görögség e páratlan remekével. Mikor 458 után másodszor vagy talán már harmadszor ment Siciliába, nem Hieron hívására ment, mert Hieron akkor már nem élt; ment, mert hívta végzete, vonzotta Sicilia virágos, búzatermő földje, hogy benne találjon pihenést, ne Attika kopár hantjai alatt. Most Gelába ment, a hol szintén nagy tisztelettel ünnepelték. Ott érte utól a halál 456-ban, 69 éves korában. A monda ismét megszólal és beszéli, hogy egy saskeselyű a körmei közt tartott nagy teknősbékát a költő kopasz fejére ejtette s így halálát okozta. Két fiút hagyott hátra, Euphoriont és Biont. Ezek, valamint unokaöccse, Phi-

lokles is, művészetének fentartói, folytatói lettek. A nagy költő emléke iránt hálás athéni nép t. i. azt a határozatot hozta, hogy Aischylos darabjainak színre vivőit jutalomban részesíti, a színrevitel költségeit fődözi. Az az elismerés, az a cscdálát, a melylyel az utókor Aischylosra tekintett, a pajkos, sőt dévaj Aristophanesnél is tükröződik. A *Békák*-ban, hol a legélesebb gúny ostorát suhogtatja végig Euripidesen, első és legnagyobb tragikusnak vallja Aischylost, s vele szemben még Sophoklesnek is be kell érnie a második helylyel. Már százhusz év letelt a nagy tragikus halála óta s az athéni nép még mindig ápolta emlékét: Lykurgos szónok indítványára érez szobrot állított a tragikus háromságnak dicsőségük színterén, Dionysos színházában s arról is gondoskodott, hogy műveiknek hiteles állami példányai készüljenek.

Aischylos költői termékenysége igen nagy volt. Suidas szerint kilenczven darabot írt; hetvenkilencznek a czíme is fenmaradt, sokból pedig töredékeink vannak. Egyik tudósítás tizenhárom, a másik huszonnyolcz győzelméről beszél, s mivel a győzelmet nem egy-egy tragédiával, hanem trilogiával vagy épen tetralogiával aratta, tizenhárom győzelem is legkevesebb 39, esetleg 52 drámájának sikerét jelenti. Huszonnyolcz győzelmet e szerint nem is nyerhetett s valószínű, hogy ez a szám a költő halála után másoktól színre vitt műveinek diadalát is magában foglalja. Mint Sophoklesnek, Aischylosnak is csak hét darabját juttatta reánk a sors. Sophoklesnek a darabjai, bár szintén egy-egy trilogia tagjai voltak, önállóak és magukban befejezettek, mivelhogy Sophoklesnél a trilogiás szerkezet csak hagyományos forma, a melyet Aischylostól átvett, de a trilogia egyes részeit a cselekvény szempontjából függetlenekké tette egymástól. Épen ez volt Sophokles legfontosabb újítása. Aischylos trilogiai ellenben összefüggő szerves egészek; az egyes részeknek van ugyan némi befejezettségük, de egyúttal újabb problémát vetnek föl, melynek megoldását a következő részben találjuk. Ilyen trilogia az *Oresteia*, az ó-kor egyetlen háromtagú drámai épülete, melynek fenmaradása sok egyébnek elvesztét pótolja. A többi négy tragédia csak egy-egy tagja a különben elveszett trilogiának. Az is szerencse, hogy a fenmaradt hét darab nagy időközökre

terjed s világosan feltünteti a költő egész fejlődését. Milyen út az Ótálmokeresőkötől az Oresteiaiáig! Az Ótálmokeresőkben még a kar a főszemély, a Danaisok sorsa a drámai érdek közép-pontja; az Oresteia két első részében a kar háttérbe szorúl, hogy helyet adjon a lüktető, megrázó drámai cselekvénynek. Igaz, hogy az Eumenisekben ismét nagyobb jelentőségre jut a kar, mert hiszen az ő megengesztelésük nélkül nem lehetne helye a békés megoldásnak s a trilogia végén új problema vetődne fel. Azonban így sem az Erinysek sorsa foglalkoztatja a nézők szívét, hanem az Orestesé. Kezdetről fogva ő a főszemély, az ő elítélése vagy fölmentése a főkérdés, a darab tengelye.

De azért az Oresteiaiában se keressünk művészileg szőtt bonyodalmat: a cselekvény egyszerű, egy irányban folyó, mint Homeros Iliasa, de a nagyszabású, mélyreható ethikus tartalom fölemel és magával ragad. Aischylos tragikus épülete egyszerű, egyszerre áttekinthető, különben nem is tehetne olyan fenséges hatást. De mert ez a fenség nem csinált, hanem a költő legbenső lényéből úgyszólván önkénytelen fakadó, hogy ne mondjam: naiv, nem árt az egyszerűségnek, mert a nélkül, hogy lényegét bántaná, a magasztosság körébe vonja. „Aischylos — mondja Péterfy Jenő¹ — egy nagy gondolatú, mázsás szavú ember, kiből egy szobrász naiv lelke rejtőzik. Óriási arányokban építi föl alakjait, de tetőtől-talpig áttekinthetők; minden tagjokat egyenlő éles világításban láthatjuk, nincs körülök köd, homály, egy óriás márványszobor mindegyik.“ Aischylos nemcsak költő, hanem népének igazi, próféta-lelkű tanítója, ki a múlt tanultságaival a jövőt akarja megneemesíteni. A hőskor mythosait nem önmagukért, nem is tisztán költői hatás kedvéért állítja a nézők elé, hanem megkeresi bennök az örök emberit s azokat a problémákat igyekszik megoldani, a melyek korát, de különösen az ő lelkét foglalkoztatták. Azonban ő, mint az erkölcsi világrend vizsgálója, más eredményekre jutott; a zaklató kétség nem lemondó pessimismussá, hanem megnyugtató hitté alakult az ő lelkében. Ezt a hitet kívánta ő kortársai szívébe átplántálni azokkal a megrázó, nagy, mythosi

¹ Budapesti Szemle 1898. p. 10.

példákkal, melyeket teremtő lelke a költészet ideális légkörébe emelt.

A hagyományos vallás, a néphit nem ismerte az ember erkölcsi szabadságát: a Végzet, a kérlelhetetlen Moira uralkodik rajta. Nincs előle menekvés; a kinek rossz sorsot szánt, az hiába él jámboran, becsületesen: nyomorúság az osztályrésze; a kit jó sorsra szánt, az bátran hizhatik a mások véréen, mégsem éri baj. Nem is érdemes erre a bajjal telt világra születni, s a ki megszületett, legjobb, ha minél előbb megszabadul a lét terhétől. Mert hiába boldog az ember, hiába gazdag és hatalmas: boldogságát megirigylik az istenek, a kik semmi szertelent nem tűrnek az emberben s a jóllét csúcsáról a nyomor mélységébe taszítják. Még Herodotos, költőnk ifjabb kortársa is ennek a néphitnek hódol: irigynek vallja az istenséget s az istenirigység áldozataiként tünteti föl Kroisost, Polykratest stb. Aischylos szerint istentelenség, ha valaki rosszat föltételez az istenekről.

„Az ősi múltból való e példaszó:

Az embernek üdve, mely bő gyümölcsöt érlel,

Utód nélkül sosem hal az meg,

És a szerencse végtelen

Nagy nyomort szül a nemzedéknek“.

De nekem már a hitem más.

A gonosznak bűne hozza

Bűnök ezrét a világra:

Ugyanegy faj valamennyi.

Örök áldás van a házon,

Mely erényes, igazságos“.

(Agamemnon, 749—759.)

Nem maga az emberi boldogság kelti föl az istenek irigységét, idézi föl büntető haragját, hanem a gazdag és hatalmas ember fennhéjázása s ebből származó elvakúltsága, melylyel a szenvedély, mohó vágy hálójába esve helyrehozhatatlan bünt követ el: elcsábítja a más feleségét vagy vérént ontja haragosságának. A bűnösnek bünhődnie kell — ezt kívánja Dike, az igazság istenasszonya. S jaj az egész háznak, melybe a bűn befészkelte magát: az ősbűn új meg új bűnnek ad életet a gögjükben elvakult emberek között s bűn tanyáját ellepik a bosszú szellemei, nem tángítanak onnan. De vajjon jogos-e a

bosszú mindenkor? A néphit szerint igen. Úgy van, mondja Aischylos is, a bűnösnek bünhődnie kell, ezt kívánja az első és legfőbb erkölesi törvény s az isteni büntetésnek is az emberek az eszközei; csak hogy a bosszúnak nem szabad önző célok szolgálatában állnia. Önző célból működő kezét egy ethikus istenség nem választhat büntetése eszközéül. Agamemnonnak pl. bünhődnie kellett, mert hatalma, hírneve érdekében saját leányának vérént ontotta; de Klytaimnestra, a hitves, nem méltó eszköze az isteni bosszúnak, mert férje megölésével nem az örök törvénynek kíván eleget tenni, hanem Aigisthossal való bűnös viszonyát akarja szentesíteni, zavartalanul folytatni. S az ilyen bosszú újabb bűn, a mely újabb megtorlást kíván; ennek eszközeül most már maguk az istenek szemelik ki Orestest. Az istenség tehát csak azt irigyli az embertől, ha bűnös léteire boldogságban él; ha ugyan lehetséges, hogy a bűnös akár ideig-óráig is boldog legyen. Mert hogy Klytaimnestra nem boldog, hogy tette jogos voltával csak ámitani szeretné önmagát, hogy házát maga is fertőnek érzi s a büntetéstől éjjelnappal remeg: azt a költő nem egyszer érthetően tudtunkra adja. Azt, hogy Orestes bosszúja sem jogos, hogy anyagyilkosságot igazolni nem lehet, azt is sejtette már a költő, de ennek az igazságnak szószólója még nem lehetett. A történet végre adva volt s ez megkötötte a költő kezét. Arra a keresztény ethikai álláspontra, mely a bosszút minden körülmény közt kárhoztatja, még nem emelkedhetett. De ha elolvassuk Sophokles Elektráját, a hol diadalujjongások közt ölik meg az anyját, elismeréssel kell adóznunk Aischylos erkölesi érzékének, a ki még az isten parancsára bosszút álló Orestest is a szenvedések nehéz során hurezoltatja végig s végre is isteni kegyelem útján adatja meg neki a fölmentő ítéletet. Modern szempontot alkalmaz tehát a derék Péterfy Jenő az Oresteia harmadik részére, midőn hazafias darabnak mondja, melyben Aischylos drámai ereje szunnyad, mert nem látja benne a trilogia két első részében fölvetett problémák megoldását, mivelhogy nem az emberi lélek küzdelme a tárgya, hanem az Erinysek és Apollon viszállya Orestes miatt. A megigazulásra, sok szenvedés és belső válság útján való lelki megtisztulásra Goethe Orestese ad pél-

dát: ilyen lelki harezot az antik drámaíróknál hiába keresünk. A lelki meghasonlást, a kötelességek összeütközését is Euripides rajzolja először. Az antik tragédia nem fejlődő, hanem kész jellemekkel dolgozik. „Servetur ad imum qualis ab incepto processerit et sibi constet“ — mondja Horatius az ő *Ars poeticájában*. Orestes azt vallja a törvényszék előtt is, hogy maig se bánja tettét; sőt szinte kérkedik bosszúja részleteivel. Milyen másképen beszél el rémes bosszúját Goethe Orestese Iphigeniának! milyen tisztító tűzön kell átvergődnie elesüggedett lelkének, mely már csak a halálban lát enyhületet! Aischylos-tól ezt ne várjuk. Nem egy helyen be enged ugyan pillantanunk hősei lelkébe; fel-felvillantja előttünk az eltitkolt érzést, a mardosó fájdalmat, kifejezi magának Orestesnek hamleti kétségét, töprengését, de általában megelégszik a cselekvény szemmel látható fonálának feltüntetésével s azzal, ha a színre hozott mythosban a vak végzetszerűség helyett az isteni igazság uralmát s az egyén erkölcsi szabadságát kimutathatja.

Az az erkölcsi alapelv, hogy a bűnnek bűnhődnie kell, maga után vonja azt is, hogy büntetés nem lehetséges ott, a hol bűn nincsen. E két elv együtt fejezi ki Aishylos etikáját s veti meg tragikumának alapját, mely a Shakspeare-ével rokon. A tragédiában nagy emberek nagy tettei és nagy szenvedései tárúlnak elénk. A hadvezér, a ki dicső győzelmet arat és diadallal haza tér, még nem tragikus hős. A zavartalan jóllét nincs reánk tragikus hatással. Aristoteles helyesen jelöli meg a részvétet és félelmet, mint a tragikus cselekvény fölkelte indulatokat. A részvétet mások szenvedése, a félelmet mások veszedelme kelti. De a szenvedésnek nem szabad meg nem érdemeltnek lenni: okozati összefüggésben kell lennie a hős önelhatározásból folyó tetteivel. Különbén épen az örök igazságban, a gondviselésben kellene kételkednünk. Az élet szomorú tapasztalatai meg-megtántorítják lelkünket, mert gyakran látjuk, hogy az ártatlan szenved, a bűnös pedig jóllétnek örvend. Aischylos mentő esolnakkal jön felénk a kétség tengerén s biztat, hogy a becsületes törekvés nem hiabavaló. „Küzdj és bízva bízzál!“ — Hogy a bűnös nem boldog, arra Klytaimnestra a tanú. „De Kassandra, Io, Prometheus nem ártatlan szenvedők-e?“ — Van

a tragikumnak egy neme, melyben a szenvedés nem látszik egészen megérdemeltnek, bár szigorú okozati összefüggésben van az előzményekkel. Ártatlan nők és gyermekek hányszor áldozatai a vad erőszaknak! a nő hányszor áldozata hiszékenységének, tudatlanságának! Még könnyebben éri veszély az ártatlant, ha gonoszok társaságába jut. Hát még ha a gonoszoknak tetteit elnézi vagy pártolja! hiszen akkor nem is ártatlan. Egész Trójának lakolni kellett Paris bűnéért, mert elnézte, pártolta. (Lásd Agamemnon 702—717 verseit). Isten büntetése, mely a gonoszokat elsöpri, az ártatlant se kimélheti, ha a gonoszszal egy födél alatt lakik, vele egy hajóban evez. Ki volt Cassandra? egy a pusztulásra szánt trójaiak közül, a bosszú hajlékába megtérő Agamemnon kedvelt rableánya. Mit várhatott egyebet Klytaimnestra bárdjánál? S végre a görög ember szemében nagyobb bűne is volt: ő sem volt ment a boldog ember gögjétől, a *hybris*-től. Priamos király leánya egy Apollon szerelmét is megvetette s míg az a jóslás szent ihletével ajándékozta meg, ő megszegte az istennek adott ígérését. Nem, a költő sem mentheti meg, bármint sajnálja, gyászos sorsától. De legalább megadja neki azt az elégtételt, hogy megéri hazája győztes feldulójának bűnhődését (Agam. 1286) s jós lelkével a jövőbe látva tudja, hogy jó majd egy más, ki érette is bosszút áll.

Bajosabb belátnunk, miért kell annyit szenvednie szegény Iónak. Ő voltaképp ellentéte Kassandrának, mert míg az megveti az isten szerelmét, Iónak nyilván hizeleg, hogy szépsége Zeust szerelemre lobbantotta. Neki e féltékeny Hera bosszújától kell szenvednie s e szenvedésektől Zeus is csak nagysokára tudja megmenteni. A mythosi hagyományt — istenekről lévén szó — a költő alig módosíthatta, de annyit éreztet velünk, hogy az is tragikus szenvedés forrása lehet, ha a halandó istenekkel kíván közösséget. Tantalos tragikuma ez, a melyet szépen fejez ki Goethe a Párkák dalában. Az istenekkel való közösség, sőt vetélkedés tragikus áldozata Prometheus is. Ő is isten, Zeust ő segítette trónjára, de viszont Zeus ellenére pártfogásába vette a pusztulásra szánt emberi nemet s az égből lelopta számukra a tüzet. Természetes, hogy a Zeus hatalmával daczó büszke titánnak ez az önkénye nem maradhat büntetlen. Nem ártat-

lanul szenved tehát, hanem azért a fenhéjázásáért, melylyel Zeus hatalmát fitymálta. De azért a költő megadja az elégtelt az emberiség jótevőjének: az istenek fejedelmének ki kell vele békülnie, hogy trónját el ne veszítse. S két dolgot ismét nem szabad felednünk. Az egyik az, hogy a költő mythikus szent hagyománynyal állott szemben s ez a mythikus hagyomány nem egyszer erőszakosnak rajzolja Zeust, a ki égi trónusát is apja uralmának megdöntésével foglalta el; a másik az, hogy istenek dolgait emberi mértékkel mérni nem lehet. Hányszor rajzolja az ó-szövetség a Jehovát kegyetlennek, az apák vétkét harmad-, negyedézig büntető félelmes hatalomnak! S milyen sorsra jutnak a hatalma ellen fellázadt angyalok! Valóban bámulnunk kell a költő mesterkezét, hogy minden isten félelme mellett volt ereje Prometheust, a Zeussal daczoló titánt, híven jellemelve részvétünkre, rokonszenvünkre teljesen méltóvá tenni.

Aischylos tehát, ép úgy, mint Pindaros, rendületlenül vallja, hogy Zeus, az erkölcsi világregd őre, nem zsarnoki szeszélylyel, nem irigyen, mint a felszínes szemlélő véli, hanem változhatatlan, igazságos törvény szerint intézi az emberek sorsát s ott is bölcsen működik, a hol eljárása visszatetsző az emberi észnek. Aischylos már tudja azt, a mit Goethe Iphigeniája vall, hogy az istenek jobban tudják, mi válik javunkra, mint saját magunk. Sophokles nem ilyen istenes hívő, Euripides pedig a megtestesült skepsis. Sophokles pessimistikus tragikumában a bűnhődés rendesen súlyosabb a bűnnél, (ilyen Kemény Zsigmond tragikuma is), sőt bűn nélkül is lehetséges a bűnhődés. Mert hiában iparkodnak a tragikus bűn keresői Antigonéban olyan bűnt találni, melylyel sorsára rászolgált volna. Az állam hatalmával való daczolása nem lehet bűn, hiszen az állam maga Kreon, s Antigone erénye épen az az erkölcsi bátorság, mely szent kötelessége teljesítésében habozás nélkül vezérli. Valóban a testvéri szeretet e martyrjának megható sorsával csak Kreon megérdemelt bűnhődése békit ki némileg bennünket s az a hit, hogy a ki nagy eszméért áldozta fel életét, az nem élt hiába. Aischylos mindenesetre másképp írta volna meg Antigonét. Hiszen a Hét Thebavívó végén Antigone istenes kegyelete ellenmondás nélkül győz az emberi tilalmon. Jól mondja Ed. Meyer,

hogy Aischylos minden darabja egy-egy Theodicea, kísérlet arra, hogy az isteni uralom szent voltában való hitet a hagyomány helyes felfogásával megmentse.

Az állami és vallási renchez való szigorú ragaszkodás teszi Aischylos tragédiáit magasztos tanításokká, alakjait fenségesekké. Nincs költő, kinek minden izében annyira legbelsőbb eleme volna a fenség, mint Aischylosnak. Fenséges a testvére ellen véres tusára készülő Eteokles nagy lelkiereje; fenséges Prometheus hallgatása, mikor a sziklához szegezik; fenséges Cassandra önmegadása, mikor önként megy a halálba; fenséges még a férjgyilkos asszony is, mikor rémes tettét rendületlen lélekkel hirdeti és magasztalja. Magasztos erkölcsi érzés van Sophokles alakjaiban is, de azok már közelebb állanak hozzánk, s ezért szeretetre méltóbbak; szépek, de nem fenségesek. Már Aristophanes kiemeli, hogy Aischylos soha sem költött szerelmes nőt; Sophoklesnél már a szerelemföltés tragikumát is megtaláljuk. A cselekvény harmonikus, művészi kidolgozásában Aischylos mögötte marad Sophoklesnek; ő csak nagy vonásokban, de annál hatalmasabb körvonalakkal rajzol, kevesebb egyénítéssel jellemez s nem törekszik szembeállított ellentétes jellemek részletes rajzával hatni, gyöngéd érzelmekkel édesen megindítani. Nem a Charisok embere, hanem a Titánoké.

S ez a nagy költő, a ki az utókortól várta és kapta meg a kellő elismerést, tragédiáit szerényen Homeros gazdag lakomájából való morzsáknak nevezte. Mily gazdag lakoma telik ki e morzsákból!

CSENGERI JÁNOS.